

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:341.171:172.3

DOI 10.35423/2078-8142.2019.1-2.07

М. В. Несправа,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальних наук
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
e-mail: n.nesprava@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0415-1837>

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ЕТОС ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Досліджено ціннісну основу європейського права. Показано, що такі його складові, як повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, солідарність, правова держава, верховенство права і дотримання прав людини мають біблійське коріння. Надана характеристика змісту християнського етосу як структурованої системи моральних цінностей. Проаналізовані основні філософські концепції, які розкривають вплив християнської моралі на формування європейського права. Доведено, що християнська традиція мала вирішальне значення у процесі формування правової системи ЄС і є запорукою збереження її атрактивної енергії.

Ключові слова: європейське право, європейські цінності, християнський етос, Європейський Союз.

Складні соціально-політичні процеси в Європейському Союзі, які свідчать про кризу європейської ідентичності, змушують політиків і вчених згадати ті ідеї, які стали рушійною силою євроінтеграції, та під новим кутом зору поглянути на ті фундаментальні цінності, на яких ґрунтується європейське право.

Християнська традиція, котра лежить в основі європейської культури і виступає джерелом, зокрема, і права ЄС, має бути розглянута в якості моральної сили, що сприятиме зміцненню базових європейських цінностей. Визначення аксіологічної основи європейського права має кардинальне значення для наукового обґрунтування його морального вмісту та визначення перспектив подальшого розвитку за нових соціально-політичних умов, а також практичного вдосконалення базових положень права ЄС. Розуміння морального базису європейського права допоможе також ефективніше спрямувати правотворчу діяльність в Україні у напрямку наближення українського права до стандартів Євро-союзу.

Питання співвідношення та взаємодії права і моралі, права і релігії, а також ціннісного вмісту права є центральними у філософії права. Їм були присвячені праці видатних філософів Середньовіччя і Нового часу, серед яких особливо виділяються концепції Фоми Аквінського і Іммануїла Канта. Сучасні доробки представлені у працях багатьох західних, російських і вітчизняних вчених. Грунтовні дослідження проблематики співвідношення моралі та права містяться у працях Елізабет Консенза, Семін Спіч Ланга, Джилі Столпер. Проблеми релігії, права і прав людини у західній традиції розробляє Джон Вітте, приділяючи особливу увагу ролі кальвінізму. Норман Дое присвятив свої праці праву і релігії в Європі, але йдеться в них переважно про законодавче регулювання релігійних відносин. Коул Дюрхам і Брет Шарфс представили порівняльний аналіз перспектив розвитку взаємодії релігії та права на міжнародному і національному рівнях. Ладіслаас Орсі та Петер Хуїзінг вивчають особливості канонічного права. Девід Поклінгтон здійснює компаративістські розвідки щодо католицьких і протестантських підходів до права. Сільвіо Феррарі досліджує особливості співвідношення релігії та права у секуляризованому світі. Російські науковці Юрій Ірхін та Юрій Ключников розглядають взаємозв'язок моралі, права і політики. Петро Баренбойм і Аркадій Тер-Акопов

розкривають вплив біблійних заповідей на сучасне право, при цьому П. Баренбойм акцентує увагу на Старому Заповіті, а А. Тер-Акопов – на християнстві як метаправі сучасних правових систем. Але ці дослідники залишають поза увагою проблеми європейського права. Глибокий аналіз аксіології права міститься у працях українських правознавців Олега Бандури і Миколи Колеснікова. Загальнотеоретичні проблеми співвідношення права і релігії розглядає Дмитро Вовк. Значення взаємозв'язку релігії і права розкриває Микола Палій. Права людини у природно-правовій думці католицької церкви є предметом дослідження Сергія Рабіновича. А Олег Форостюк коментує законодавство України у контексті правового регулювання релігійних відносин.

Втім, не зважаючи на численні дослідження, об'єктом яких є ціннісний моральний та/або релігійний вміст права, проблема аксіологічної основи європейського права залишається відкритою.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити роль християнських цінностей у формуванні системи європейського права.

У 2017 р. Європейський Союз відзначив три знакових ювілеї. 25 березня 1957 р. було підписано Договір про заснування Європейської Спільноти, з яким 60 років було створено організаційну структуру, яка покликана забезпечити соціально-економічну інтеграцію Європи. 7 лютого минуло чверть століття від дня підписання Маастрихтського Договору, який поклав початок існуванню власне Європейського Союзу як унікального міжнародного утворення. 13 грудня виповнилося 10 років з дня підписання Лісабонського Договору, який ще називають малою Конституцією ЄС і який дав старт якісно новому етапу функціонування Союзу. Ці акти мають колосальне значення, оскільки саме вони складають каркас сучасної європейської правової системи. Втім, ювілейний рік виявився для ЄС «святим зі сльозами на очах» – стільки кардинальних проблем одночасно звалилося на європейців. Стало зрозуміло, що будівля Євросоюзу, зокрема

його несуча правова конструкція, потребує реставрації. Але для цього необхідно, перш за усе, згадати ті цінності, на яких тримається ця конструкція. Як зазначає Олег Бандура, цінності відіграють особливу роль у праві – в удосконаленні правової реальності, діяльності людини як правової істоти, визначають мету пізнавальних процесів у сфері права [1, с. 45].

Відзначимо, що поняття «європейське право» є досить багатограним. У широкому сенсі європейське право можна розуміти як сукупність ціннісних, юридичних, соціальних, історичних, інституційних та інтелектуальних елементів, які є спільними для європейської правової системи, і у цьому сенсі це поняття може трактуватися як західне право. У більш вузькому конкретному визначенні європейське право включає ті наднаціональні нормативно-правові акти, які прийняті першою чергою Європейським Союзом, а також Радою Європи, та які об'єднують більшість національних правових систем в Європі. У контексті нашого дослідження слід звернути особливу увагу на те, що формування означених інституцій, їх принципи і норми визначають європейські цінності. У загальному вигляді посилання на ці цінності міститься у Статуті Ради Європи (1949), де йдеться про відданість духовним та моральним цінностям, які є спільною спадщиною європейських народів і справжнім джерелом індивідуальної свободи, політичної свободи та верховенства права, принципи, які формують основу справжньої демократії [2]. У більш розробленому вигляді означені цінності були закріплені у Маастрихтському договорі (1997) та уточнені у Лісабонському договорі (2007) про Європейський Союз: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок і чоловіків» [3]. Розгалужене тлумачення аксіологічних основ ЄС дає Хартія основних свобод Єв-

ропейського Союзу (2000): «Усвідомлюючи своє духовне і моральне надбання, Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідність людини, свобода, рівність і солідарність; він спирається на принципи демократії та правової держави. Він ставить людину в основу своєї діяльності, засновуючи громадянство Європейського Союзу і створюючи простір свободи, безпеки та правосуддя» [4].

Європейські цінності – це складне духовно-моральне утворення. І хоча правове закріплення вони отримали лише наприкінці ХХ ст. можна з упевненістю стверджувати, що вони були сформовані протягом багатьох століть на ниві християнської етики. Виражається етика християнства в християнському етосі. Етос – це структурована система цінностей, яка формує стиль життя як індивідуумів, так і соціальних груп. Етос являє собою ті моральні сили, які визначають світосприйняття і діяльні орієнтації. Наріжним каменем християнського етосу постає милосердя, що його проповідував Христос. А його ключовою властивістю є людинолюбство. У Євангелії знаходимо не лише зрозумілу заповідь: «Полюби ближнього твого, як самого себе» (Мтф. 22:39), а й більш складну когнітивну модель: «Любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить вас і жене вас, щоб вам бути синами Батька вашого небесного» (Мтф. 5: 43–46). Особливим чином християнська людяність і солідарність виражена у словах Святого Павла: «Чи страждає один член, страждають з ним усі члени; і коли радіє один член, з ним радіють усі члени» (Рим. 3:37–38). Усе це – закони християнського життя. І саме цей зміст християнського етосу – милосердя, любов і повага до гідності кожної людини як творіння Божого – віками був ідентифікаційним маркером Європи і визначив подальшу гуманістичну спрямованість європейського права.

Хоча євангельські заповіді і є стрижнем християнського етосу, однак його джерела є значно глибшими і сягають аж Мой-

сеєвих скрижалей. Саме у ветхозавітні часи були закладені ті правові основи, які через віки трансформувалися у принципи європейського права.

Щоб зрозуміти першість правової філософії П'ятикнижжя, відзначає Петро Баренбойм, потрібно вирізнити такі її складові, як:

а) подання права як вищої духовної цінності, заснованої на моралі і взаємозалежної з нею;

б) неможливість засвоїти цю правову систему повною мірою людям з рабською психологією;

в) необхідність попереднього узгодження з людьми пропонувананих їм правових і моральних норм;

г) конкретні принципи підпорядкування царів законам і обмеження царської влади (Другозаконня);

д) виділення самостійних судових функцій (Исход) і засноване на цьому пізніше верховенство суддів (Книга Суддів) у передцарському періоді історії (близько двох століть) [5].

Як бачимо, конституційні принципи свободи, прав людини, обмеження самодержавства, незалежності суду, поділу влади, а також вимога поваги до жінки беруть початок безпосередньо з Біблії. Для нашого дослідження важливо підкреслити, що у Старому Заповіті вперше в історії людства містяться норми про зв'язок моралі і права, про необхідність засновувати власну правову поведінку людини на певних вищих цінностях, а не тільки на раціональності, доцільності, як намагаються це підносити сучасні апологети секуляризму в європейському праві. Саме зі Старого Заповіту йде християнський принцип, відповідно до якого визнається тільки право, котре засноване на моралі. Зрощена на ґрунті Мойсеєвих заповідей, моральність християнського етосу набуває найвищого змісту у згаданих вище імперативах милосердя і любові, а також у невідомих ніде, крім християнства, принципах ненасильства («Якщо людина вдарить вас по одній щоці, підставте іншу щоку» (Лк. 6:29) і прощення гріхів («Пробач нам наші провини, як і ми прощаємо тих, хто вчинив

проти нас» (Мф. 6:12). Згодом біблійські приписи трансформувалися в європейській правовій традиції на загальні філософсько-правові засади взаємозв'язку права, моральності, справедливості.

Найглибші філософські розробки християнського етосу як базису правової надбудови містяться у працях Фоми Аквінського (хоча, на відміну від Аристотеля, він цей термін і не вживав). Аквінат представив каркас моральної побудови людської душі, який складається з кардинальних чеснот. Стрижнем у цьому каркасі постає така кардинальна чеснота, як справедливість. Саме справедливість є джерелом права. Розвиваючи ідею про пріоритетність моралі, Аквінський відзначає, що метою закону є суспільне щастя, тому всякий інший припис, котрий стосується будь-якої індивідуальної дії, з необхідністю буде позбавлений природи закону в усьому, що не відноситься до загального блага. Аквінат заклав підвалини фундаментальних для європейського права понять природного і позитивного права. Видатний теолог впевнений, що кожен закон кінець кінцем впливає з того, що він називає вічним законом. Природний закон є лише продовженням вічного закону, бо Бог дає нам настанову на остаточне щастя, впроваджуючи в нас як загальне знання, так і схильність до добра. Природний закон є фундаментальним принципом, який витканий у тканину нашої природи і дає нам бажання тих благ, які сприяють процвітанню людини. Аквінський не вважає, що наш характер повністю визначає наш вибір, про що свідчить те, що ми іноді приймаємо рішення, які суперечать нашим сформованим моральним звичкам як справедливості. Отже, природний закон не є зовнішнім імперативом. Як стверджує Аквінат, з приписів природного закону, як із загальних і до того ж неоднозначно трактованих джерел, людський розум повинен приходити до конкретних питань, які належать більш особливим принципам. Ці виведені людським розумом особливі встановлення називаються людськими законами, або позитивним правом [6].

цього робимо висновок, що саме зароджений Божественним законом і збудований природним законом моральний каркас людини (або ж етос) є ціннісною основою позитивного права.

Розроблені Аврелієм Августином і Фомою Аквінським постулати стали нормативною основою християнського канонічного права. Відтак, у канонічні збірки та коди були включені заповіді божественного права, природні або позитивні. Ці настанови набули силу законів, обов'язкових для виконання як для Церкви в цілому або її частин, так і для окремих осіб. Важливо підкреслити, що відповідно до законів діалектики канонічне право, з одного боку, є продуктом християнського етосу, а з іншого – у процесі свого функціонування воно впливає на формування нових граней цього комплексного морального утворення. «Функція канонічного права в літургії, проповіді та соціальній діяльності передбачає розвиток та підтримку тих інститутів, які вважаються найбільш придатними для особистого життя та віри членів церкви та їх покликання у світі, – зазначають Ладіслаас Орсі та Петер Хуїзінг. – Таким чином, ця функція стосується постійної адаптації канонічного права до обставин того часу, а також до особистих потреб» [7].

Численні інститути та поняття канонічного права суттєво вплинули на світське право країн Європи: наприклад, шлюбне право, закони про зобов'язання, про способи придбання майна, володіння, заповідання, юридичні особи, закон кримінального процесу, і закон про докази та свідчення. Міжнародне право своєю суттю завдячує каноністам і теологам, а сучасна ідея держави спирається на ідеї, розроблені середньовічними каноністами стосовно конституції церкви. Недарма Паоло Карроза відносить християнську теологію та канонічне право до тих традицій, з яких виникло європейське право [8].

Протестантизм, який у 2017 р. відзначив своє 500-річчя, діалектично продовжив католицьку теологічну традицію. Провівши компаративістський аналіз реформістських і католицьких постулатів, Девід Поклінгтон дійшов висновку, що протестант-

ський рух можна розглядати як процес, котрий веде від загальнохристиянського поняття природного права (natural law) до природних прав (natural rights) та до прав людини (human rights). Він посилається на Юргена Молтмана, який стверджував, що права людини та особисті свободи, свобода віросповідання, свобода віри та совісті, демократичні форми правління та ліберальні погляди на життя: все це зростало разом з протестантизмом [9]. Таким чином, протестантський етос як складова загальнохристиянської моральної традиції значно вплинув на формування сучасних європейських цінностей, а відтак і на європейське право.

Водночас, розроблений теологами концепт природного права отримав розвиток також у філософії Нового часу. Але якщо Фома Аквінський концентрувався на кардинальній чесноті справедливості як стрижні християнського етосу і у цьому контексті на проблемі співвідношення моралі та права, то у Новий час на порядок денний виходить екзистенціальна дилема взаємозв'язку прав людини, її свободи з відповідальністю та обов'язками. Філософські доктрини, в яких розглядаються різноманітні детермінанти права, зустрічаємо у Гуго Гроція, Бенедикта Спинози, Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля-Луї Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля та інших мислителів. Але комплексна концепція, котра розкриває, яким чином право з необхідністю виростає з морального імперативу (у контексті нашого дослідження його можна назвати етосом), була розроблена Іммануїлом Кантом. І. Кант виходив з того, що кожна людина є абсолютною цінністю: людина – це завжди мета і ніколи – засіб. Як суб'єкт моральної свідомості, котрий докорінно вирізняється з навколишнього середовища тим, що здатний пізнати Бога, людина у своїй поведінці має керуватися веліннями морального закону, який є втіленням божественного провидіння. Відповідно, цей закон, який І. Кант називає «категоричним імперативом», має безумовний і апіорний характер, він не зумовлений зовнішніми чинниками та становить

внутрішню сутність людини. Категоричний імператив проголошує: «Чини так, щоб максима твоєї поведінки могла бути водночас і принципом загального законодавства». Фактично імператив є філософські формалізованою заповіддю Христа, який у Нагірній проповіді проголосив: «Усе чого ви бажаєте, щоб люди чинили вам, то й ви чинить їм!» (Мтф. 7: 12). Таким чином, постійно корелюючи свої ідеї з традиційною християнською етикою, Кант підкреслює, що обов'язок є найвищою формою моральної поведінки. Проте, наголошує філософ, далеко не кожна людина здатна обмежувати індивідуальну свободу тими межами, де починається свобода іншої людини. Сукупність умов, які обмежують свавілля одного стосовно інших через об'єктивний загальний закон свободи, він називає правом. Здійснення права вимагає, щоб воно було загальнообов'язковим. Для цього потрібно наділити право силою примусу. Надати праву примусовий характер здатна лише держава – первинний носій примусу у суспільстві. За таких умов право набуває форми закону. І Кант визначає державу як об'єднання «множинності людей, підпорядкованих правовим законам» [10]. Як бачимо, мислитель вирізняє поняття «право» і «закон». Право як суспільне явище є сукупним продуктом індивідуальних етосів, котрі мають за стрижень категоричний імператив. Закон – це формальний акт держави, який покликаний надати праву силу примусу. Саме цей зміст І. Кант вкладає в поняття «правова держава», і саме у цьому сенсі це поняття використовується як критерій членства в Європейському Союзі.

Слід нагадати, що від самого початку європейський проект був задуманий як ціннісно-орієнтоване цивілізаційне об'єднання. Один з його розробників Роберт Шуман вважав, що європейська уніфікація не зможе відбутися без «натхнення, що виходить з її християнських витоків», а Європа є «втіленням універсальної демократії, в християнському розумінні цього слова» [11, с. 50]. Єдність християнської традиції в європейському праві стала одним з важливих чинників, які уможливили успішну реалізацію проекту зі створення Європейського Союзу.

І хоча безпосереднє посилення на біблійні заповіді у нормативно-правових актах ЄС відсутнє, але тут можна згадати про «дух законів», сутність якого охарактеризував у XVIII ст. Шарль-Луї Монтеск'є. «Існує сильний аргумент на користь того, що сама ідея прав людини походить від природного права і, отже, є специфічно християнською концепцією», – стверджує у цьому зв'язку Девід Поклінгтон [9].

Не викликає сумнівів, що гуманістична спрямованість християнського етосу знайшла своє відображення у такому основоположному документі Ради Європи, як Європейська конвенція з прав людини, котра була прийнята у 1950 р., а також у Хартії основних прав Європейського Союзу, прийнятій у 2000 р. І хоча у цих документах йдеться, зокрема, про свободу думки, совісті та релігії, втім свобода релігії не означає свободу від релігії. «Не зважаючи на зменшення ваги релігії у визначенні колективних відносин, попит на неї як на основу взаємопорозуміння не зменшився, а зовсім навпаки, – стверджує Закі Лаїді. – Християнський європейський рух доводить, що інвазивні принципи ринку не можуть обійтися без будь-якої форми трансцендентності. Це означає, що принцип абсолютної свободи, на якому будувалася сучасна Європа, може нашкодити пошуку справжньої істини і сенсу її побудови [12, с. 69].

Християнські вимоги обмеження свободи на користь відповідальності стосуються і такого базового і чутливого соціального утворення, як сім'я. «Ми шкодуємо, що інші форми співжиття нині зрівнюються із сім'єю, заснованою на шлюбі як акті вільної і вірної любові між чоловіком і жінкою, а освячені біблійною традицією уявлення про батьківство і материнство як особливе покликання чоловіка і жінки в шлюбі витісняються із суспільної свідомості», – йдеться у спільній заяві Папи Римського Франциска і Святійшого Патріарха Кирила [13].

Відхід від християнських цінностей, секуляризаційний тиск вкупі з ісламською інтервенцією призвели до того, що хри-

стіянський етос почав відчувати себе незатишно у духовно-етичному просторі Європи. Це призвело до зворотної реакції у вигляді піднесення націоналістичних і правих сил, котрі, як правило, сповідують традиційні цінності. Особливо критично ця тенденція проявила себе під час референдуму у Британії, котрий викликав Brexit, а також референдуму щодо незалежності у Каталонії, хвилі якого призвели до кризи в Іспанії та докотилися до найвіддаленіших куточків Євросоюзу. Нарешті, проблеми щодо верховенства права та порушення європейських цінностей в Угорщині та Польщі змусили Європарламент прийняти відповідні резолюції з попередженням про можливе позбавлення Будапешту і Варшави права голосу в Раді ЄС [14].

Беручи до уваги ці та інші аналогічні аргументи, ми наполягаємо, що заради порятунку європейського соціуму слід відмовитися від моральної всездозволеності, натомість знов згадати біблійні заповіді та притаманні християнському етосу принципи самообмеження, відповідальності та солідарності, закріпивши їх на законодавчому рівні. Європа потребує вірності власному християнському корінню. Вона має зберегти свою душу, сформовану двотисячолітньою християнською традицією.

Отже, у широкому загальному розумінні європейське право являє собою сукупність правових систем, об'єднаних спільною культурно-цивілізаційною традицією Європи. У вужчому конкретному сенсі європейське право означає першою чергою наднаціональну правову базу Європейського Союзу, а також акти Ради Європи. Європейське право ґрунтується на європейських цінностях, таких як повага людської гідності, свобода, рівність, солідарність, дотримання прав людини, демократія, права держава і верховенство права, котрі за своєю суттю мають гуманістичний характер. Європейські цінності мають своїм джерелом біблійні заповіді. Основу цих цінностей утворив християнський етос як особлива духовно-етична система, котра визначає гуманістичне світосприйняття і діяльні орієнтації індивідумів і соціальних груп. Фундаментальними принципами христия-

янського етосу є любов і милосердя, його специфічними ознаками є ненасильство і прощення гріхів. Роль моральних норм у формуванні системи права розглядали багато філософів, але найбільш обґрунтовані аргументи на користь пріоритетності християнського етосу містяться у концепціях Фоми Аквінського та Іммануїла Канта. Аквінат доводить це через категорію кардинальної чесноти – справедливості, та через винайдене ним явище природного права. Кант, відштовхуючись від сформульованого ним категоричного імперативу, логічно аргументує необхідність існування правової держави як гаранта балансу прав і свобод людини з відповідальністю і обов'язком як найвищими християнськими чеснотами.

Кожний історичний етап розвитку християнського етосу зробив свій внесок у формування європейського права: через філософсько-теологічні настанови, через канонічні норми, через протестантські принципи індивідуальної свободи, але головними завжди залишались євангельські заповіді, які мають яскраво виражений гуманістичний характер. Християнський дух криється в установчих документах і головних правових актах ЄС і Ради Європи, навіть за умови, що в них проголошується свобода віросповідання. Таким чином, можна вважати доведеним, що християнський етос становить аксіологічну основу європейського права.

Але останнім часом базові цінності, притаманні християнському етосу, в Європі почали розмиватися. Це означає, що уходить ґрунт з-під фундаменту європейської системи права. Втрачаючи опору, почала хитатися вся будівля Євросоюзу. Для того, щоб зняти напругу у суспільстві та реанімувати атрактивну енергію правової системи, першою чергою Лісабонського договору як малої конституції ЄС, треба повернути в європейське правове поле його аксіологічну основу – християнський етос.

Подальші розвідки у цьому напрямку можуть бути пов'язані з дослідженням моральних основ українського права та пошуком

шляхів підвищення ефективності правових механізмів із захисту базових цінностей суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бандура О. О.* Аксиологія права як складова філософії права // Філософські та методологічні проблеми права. 2015. № 1–2 (9–10). С. 45–55.
2. Statute of the Council of Europe. London/Londres, 5.V.1949 // Official site of the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680716109>
3. Договор о Европейском Союзе. Маастрихт, 7 февраля 1992 г. (текст с изменениями и дополнениями от 13 декабря 2007 года) // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_029
4. Хартия основных прав Европейского Союза. Ницца, 7 декабря 2000 г. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524
5. *Баренбойм П. Д.* Библиейский момент философии права // Медиаг-лагол. Православный образовательный портал. URL: http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyiskiyi_moment_filosofii_prava_pd_barenboyim
6. *Аквинский Ф.* Сумма теологии. Том VI / пер. С. И. Еремеев. К. : Ника–Центр, 2010. 432 с. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/konfessii/summa-teologii-tom-6>
7. *Orsy L. M., Huizing P. J.* Canon law // Enciclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/canon-law>
8. *Carozza P.* European law // Enciclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/European-law>
9. *Pocklington D.* Catholic and Protestant approaches to law: convergence or divergence? // Law and Religion Scholars Network (LARSN) Annual Conference 2016. 10 May 2016. URL: <http://www.lawandreligionuk.com/2016/05/10/catholic-and-protestant-approaches-to-law-convergence-or-divergence/>
10. *Кант И.* Критика практического разума. СПб. : Наука, 1995. 528 с.
11. *Vanheeswijck G.* How can we overcome a politics of inarticulacy? // More Europe? A critical Christian inquiry into the process of European

integration. Kampen : Pharos, 1997. P. 49–58. URL: https://books.google.com.ua/books?id=ADdo98pyUFsC&pg=PA280&lpq=PA280&dq=More+Europe?+A+critical+Christian+inquiry+into+the+process+of+European+integration.&source=bl&ots=Xod-UIxkXD&sig=xduweEIDI2XT97w2ivNRRkGSI_o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwid19y3-e_UAhWiHpoKHZ90CIAQ6AEIRTAf#v=onep-onep-age&q=More%20Europe%3F%20A%20critical%20Christian%20inquiry%20into%20the%20process%20of%20European%20integration.&f=false

12. *Laidi Z.* A world without meaning: the crisis of meaning in international politics / transl. by J. Burnham, J. Coulon. New York : Routledge, 1998. 226 p.
13. Совместное заявление Папы Римского Франциска и Святейшего Патриарха Кирилла 13 февраля 2016 г. // Официальный сайт Русской Православной Церкви. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4372074.html>
14. Польшу можуть позбавити права голосу в ЄС // Укрінформ. 15.11.2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2345056-polsu-mozut-pozbaviti-prava-golosu-v-es-evroparlament-prijnav-rezoluciu.html>

REFERENCES

1. Bandura, O. O. (2015). Axiology of Law as a Component of Philosophy of Law. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava (Philosophical and Methodological Problems of Law)*, 1-2 (9-10), 45-55.
2. *Statute of the Council of Europe.* (1949). Retrieved from <https://rm.coe.int/1680716109>
3. *Treaty of Lisbon.* (2007). Retrieved from <http://en.euabc.com/upload/books/lisbon-treaty-3edition.pdf> [In Russian].
4. *Charter of Fundamental Rights of the European Union.* (2000). Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf [In Russian].
5. Bareboim, P. D. (2016). Bible's Moment of Philosophy of Law. *Mediaglagol. Orthodox Educational Portal.* Retrieved from

- http://mediaglagol.com.ua/book/bibleyiskiyi_moment_filosofii_prava_pd_barenboyim [In Russian].
6. Thomas Aquinas. – 2010. *Summa Theologiae*, VI. S. I. Yeremeyev (Ed.). Kyiv: Nika-Centre. Retrieved from <https://azbyka.ru/otech-?ik/konfessii/summa-teologii-tom-6> [In Russian].
  7. Orsy, L. M., Huizing, P. J. (2014). Canon law. *Enciclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/canon-law>.
  8. Carozza, P. (2015). European law. *Enciclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/European-law>.
  9. Pocklington, D. (2016). Catholic and Protestant approaches to law: convergence or divergence? *Law and Religion Scholars Network (LARSN) Annual Conference 2016. 10 May 2016*. Retrieved from <http://www.lawandreligionuk.com/2016/05/10/catholic-and-protestant-approaches-to-law-convergence-or-divergence>
  10. Kant, I. (1995). *Critique of Practical Reason*. St. Petersburg: Nauka. [In Russian].
  11. Vanheeswijck, G. (1997). How can we overcome a politics of inarticulacy? *More Europe? A critical Christian inquiry into the process of European integration* (pp. 49-58). Kampen: Pharos. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=ADdo98pyUFsC&pg=PA280&lpg=PA280&dq=More+Europe?+A+critical+Christian+inquiry+into+the+process+of+European+integration.&source=bl&ots=Xod-UIxkXD&sig=xduweEIDI2XT97w2ivNRRkGSI_o&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwid19y3-e_UAhWiHpoKHZ90ClAQ6AEIRTAf#v=onepage&q=More%20Europe%3F%20A%20critical%20Christian%20inquiry%20into%20the%20process%20of%20European%20integration.&f=false .
– Title from the screen.
  12. Laïdi, Z. (1998). *A world without meaning: the crisis of meaning in international politics*. J. Burnham, & J. Coulon (Transl.) New York: Routledge.
  13. Joint statement of the Pope Francis and His Holiness Patriarch Kirill. 13 February 2016. *Official site of Russian Orthodox Church*. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/4372074.html> [In Russian].
  14. Poland may be deprived of the right to vote in the EU (2017, November, 15). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2345056-polsu-mozut-pozbaviti-prava-golosu-v-es-evroparlament-prijnav-rezoluciu.html>. [In Ukrainian].

Mycola Nesprava

Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Docent, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, e-mail: n.nesprava@gmail.com

Christian Ethos as an Axiological Basis of European Law

Abstract

The purpose of the paper is to reveal the role of Christian values in the creating of European law system. The author relied on the opinion that, in a broad general sense, European law is a complex of legal systems, united by the common cultural and civilization tradition of Europe. In a narrower concrete sense, European law means, in the first, as the supranational legal basis of the European Union, and as the acts of the Council of Europe too. European law is based on humanistic European values such as human dignity, freedom, equality and solidarity; they are based on the principles of democracy and the rule of law. European values have their own sources in the biblical commandments. Christian ethos as a special spiritual and ethical system, which determines humanistic world perceptions and active orientations of individuals and social groups, designed the basis of these values. Love and charity are the fundamental principles of the Christian ethos, and nonviolence and forgiveness of sins are its specific features. The role of moral norms in the formation of law system was considered by many philosophers, but the most grounded arguments in favor of the priority of Christian ethos are contained in the concepts of Thomas Aquinas and Immanuel Kant. Aquinas proved this through the category of cardinal virtue - justice, and through the invented phenomenon of natural law. Kant, proceeding from the categorical imperative formulated by him, logically argued the need for the existence of Rechtsstaat as a guarantor of the balance of human rights and freedoms with responsibility and duty as higher Christian virtues. The author shows that every historical stage of Christian ethos development has contributed some innovations into the formation of European law: through philosophical and theological conceptions, through canonical norms, through the Protestant principles of individual freedom, but the gospel commandments, which have a pronounced humanistic character, have always remained the main. The Christian spirit lies in the constituent documents and the main legal acts of the EU and the Council of Europe, even if they declare freedom of religion. Thus, it can be considered proven that the Christian ethos con-

stitutes the axiological basis of European law. But in recent years, the basic values inherent in the Christian ethos in Europe have begun to erupt. It means that the soil leaves the underlying foundation of the European law system. Losing support, the entire building of the European Union began to shake. In order to relieve tension in society and revive the attractive energy of the legal system, first of all, the Lisbon Treaty as a small constitution of the EU, it is necessary to return the axiological basis - the Christian ethos - to its legal area. The definition of the axiological basis of European law have fundamental importance for the scientific substantiation of its moral content and for the decision about the prospects of its further development in the new socio-political conditions, as well as the practical improvement of the basic provisions of EU law. Understanding the moral basis of European law will also help to direct law-making activity in Ukraine towards approximation of Ukrainian law with the standards of the European Union more efficiently.

Keywords: *European law, European values, Christian ethos, European Union.*

Николай Несправа

*кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социальных наук
Днепропетровского государственного университета внутренних дел,
e-mail: n.nesprava@gmail.com*

Христианский этос как аксиологическая основа европейского права

Аннотация

В статье исследована ценностная основа европейского права. Показано, что такие ее составляющие, как уважение человеческого достоинства, свобода, демократия, равенство, солидарность, правовое государство, верховенство права и соблюдение прав человека имеют библейские корни. Дана характеристика содержания христианского этоса как структурированной системы моральных ценностей. Проанализированы основные философские концепции, раскрывающие влияние христианской морали на формирование европейского права. Доказано, что христианская традиция имела решающее значение в процессе формирования правовой системы ЕС и является залогом сохранения ее аттрактивной энергии.

Ключевые слова: *европейское право, европейские ценности, христианский этос, Европейский Союз.*